

Benda Jenő: Az uszító sajtó.¹

1.

A világháború első napjaiban a háborús lázban égő franciák még megtapsolták a népszerű orosz nagykövetet: Izvolszkyt, amikor a nagy nyilvánosság előtt kijelentette: „Ez az én háborúm!” Most, három háborús esztendő múlhatatlan szenvedései után, amikor arról van szó, hogy ki okozta ezt a világkatasztrófát, már senki sem veri hasonló arroganciával és az emberiség jobb érzését arculcsapó szemérmertlenséggel a mellét. Mindenki inkább másra igyekszik rámutatni: „Ez az ő háborúja!” Mi az ententeot vádoljuk, az entente pedig a mi vállunkra akarja áttolni a felelősséget. Németországban azt mondják, hogy a francia revancheőrület és az angol imperalizmus fogtak össze a germánság megsemmisítésére. A franciák és az angolok viszont a német militarizmust okozzák és azt állítják, hogy ők a kis nemzetek szabadságáért küzdenek. Itt a Monarchiában a pánszlávizmus számlájára szeretünk írni minden bajt, a pánszlávok viszont azzal vádolnak bennünket, hogy elnyomtuk a nemzetiségeket, meg akartuk semmisíteni Szerbiát és ezzel adtunk okot a háborúra. A papok a világ fokozódott romlottságát, a szocialisták a kapitalizmust, a világpolgárok az önzésében és hiúságában elvakult nacionalizmust idézik a lelkiismeret ítélőszéke elé.

Ebben a perben mindenki bíró akar lenni és senki sem vállalja a vádlott szerepét. Egy ponton azonban megegyeznek az elkeseredett ellenfelek: az entente és a központi hatalmak közvéleménye, a radikálisok és a reakcionáriusok, a szocialisták és a klerikálisok legsűrűbben és legszívesebben vádolják a sajtót. A másik ország és a másik világnézet sajtóját természetesen. Ez a sajtó izgatott a háborúra. Ez a sajtó hintette el a nemzetek között a gyűlölködés és a bizalmatlanság magvát. A toll, igen, a véres toll volt a legfőbb oka annak, hogy ez a katasztrófa rászakadt az emberiségre!

Ebben a perben az a különös, hogy mindenkinek van egy kis igaza. Amiből az következik, hogy alapjában véve senkinek sincsen igaza, többé vagy kevésbé mindenki bűnös abban, ami történt és senkinek sincsen joga arra, hogy teljesen elhárítsa magáról a felelősséget. Vilmos császár ezt így fejezte ki egy beszédében:

— Nem irigylem azt a férfiút, akinek a lelkiismerete felelő ezért a háborúért. Én nem vagyok az! Úgy vélem, hogy a történelem felment ez alól a gyanú alól. Európa minden civilizált

¹ Szerzőnek *Az uszítók* című sajtó alatt levő kötetéből.

férfia részese a háború felelősségének, még pedig minél nagyobb az állása, annál nagyobb a felelőssége is. Azt hiszem, az eljövendő nemzedék a felelősséget igazságosabban fogja elosztani! Igen! Igazságosabban kell osztoznunk a felelősségben! És ebben az osztzkodásban a sajtónak is vállalnia kell a felelősségből a maga részét. De csak annyi és nem több felelősséget, mint amennyi megilleti és nem szabad eltúrníe azt, hogy azok a tényezők, amelyeknek a bűne sokkal nagyobb, mint az övé, őt állítsák oda első és legfőbb bűnbakul a mai és a következő nemzedék elé.

2.

El kell ismerni: a sajtó minden országban valóban szította a háborús kedvet, állandó izgatással és ellenséges uszítással hozzájárult ahhoz, hogy a helyzet egészen a fegyveres döntésig elmérgesedjék. Azonban el lehet-e képzelni azt, hogy ez a sajtó-uszítás egymagában véve elegendő lett volna arra, hogy a nemzetek háborús szenvedélyét felkeltse, ha a nagy tömegekben már előzőleg nem szunnyadtak volna azok az energiák, amelyek a háborút kirobbantották és amelyeknek vagy előbb, vagy utóbb véres kitörésre kellett vezetniök? A pusztá szó, az elröppenő ige magában véve elegendő lett volna-e ahhoz, hogy két táborra ossza a világot és a világ egyik felét arra bírja, hogy öldöklő és marcangoló dühvel nekiessék a világ másik felének?

Ennek a feltevése is képtelenség. Nyilvánvaló tehát, hogy a sajtó izgatása egymagában nem lehetett a háború okozója. Maga a sajtóusztítás is csak egyik tünete volt azoknak az ősokoknak, amelyek a háborúkat okozták. Az ősokokat sokkal mélyebben és elrejtettebben kell megtalálnunk.

Amióta emberiség van, azóta háborúk is vannak. A háborúk pedig mindig abból keletkeztek, hogy az egyik népközösség saját akaratát és saját nyers érdekeinek elismerését akarta rákényszeríteni egy másik népközösségre. A modern államok nagy népcsaládjában sincsen máskép. Az agresszív terjeszkedés modern megnyilatkozását ezen a néven ismerjük: imperialista politika. Gondolkodó és elfogulatlan emberek meglehetősen egyértelműen erre az imperialista politikára mutatnak rá, amikor arra a kérdésre kell felelni, hogy a népek nagy családjában mi okozza a bizonyos időközökben törvényszerűen visszatérő és megismétlődő háborút!

A modern imperializmusban kétféle elemet találunk. Az egyik a nyers gazdasági elem: az imperializmus kapitalista formája. A másik a nacionalista imperializmus. A kapitalizmus, amikor egy bizonyos fejlődési fokon túl úgy érzi, hogy a belföldi piac már nem elégséges arra, hogy mindig mohó profitéségét táplálja, idegen, szűz területek felé nyújtja ki a csápjait és eközben összeütközésbe jut más államok hasonló célú kapitalizmusával. A nacionalista imperializmus pedig a népek túlfűtött nemzeti hiúságából táplálkozik. Minden nemzet saját fajtáját tartja a föld legelső népének és egészen természetesen találja, hogy idegen fajok és idegen nemzetiségek fölött uralkodjék. A kapitalista imperializmus célja: a gazda-

sági kizsákmányolás. A nacionalista imperializmus célja: a nemzeti elnyomás. Ez a kétféle imperializmus azonban mindenkor együtt és egybeolvadva jelentkezik: a kapitalista imperializmus nacionalista jelszavakkal nyeri meg céljai számára a nagy tömegeket, a gazdasági kizsákmányolás színes és ragyogó nemzeti frázisok köntösébe öltözik.

A nemzetközi jogrendet az egymást keresztező imperializmusok teszik bizonytalaná. Abban a világban, melyben minden állam imperialista politikát követ, minden államnak oka van arra, hogy a másiktól féljen. Innen a fegyverkezés örült versenye, innen a szövetségi politika rendszere, innen minden államnak az az irigy és ideges féltékenysége, mellyel minden más ország erőgyarapodását saját maga veszedelmének és saját maga fenyegetésének érzi. Minden államnak van egy vagy több „öselessége”, amelyiktől fél és amelyik ellen a vad gyűlölködés erélyével készülődik, addig, amíg a túlhajtott fegyverkezés szinte automatikusan felidézi a háborút, mert elkövetkezik az a pillanat, amikor az ágyúk maguktól is elsülnek.

A gyűlölködésnek, a féltékenységnek, a kapitalista kapzsiságnak és a nacionalista nagyzásnak gyászos és veszedelmes rendszerével állunk itt szemben. Ez a rendszer elkerülhetetlenné teszi az örökös háborús készülődést és szükségszerű, megismétlődő csapássá avatja a háborút.

3.

A modern, demokratikus államokban az állam sorsára és így a békés és a háborús politikára is döntő befolyása van a közvéleménynek. Volt olyan korszak is, amikor a közvélemény egyáltalában nem szólt bele az állam sorsának az irányításába. Ezt a inunkat a nagy tömegek elhatározásának tökéletes kizárásával teljesen elvégezték az uralkodók, a kormányok és az állam külső érintkezését közvetítő diplomaták. Jellemző dolog: éppen ez az antidemokratikus korszak volt az, amelyikben leggyakrabban fordultak elő a háborúk. Ami azt mutatja, hogy a demokratizmusnak és a nagy tömegek akaratának mégis mérséklő és gátoló hatása van a háborús kedvre. Ma azonban már túl vagyunk azon a korszakon, amikor az uralkodó személyes elhatározása, személyes haragja vagy személyes ambíciója, a kormányok ostobasága vagy gonoszsága egymagában elégséges volt arra, hogy egymással nem törődő ártalmatlan népek gyűlölködő haraggal essenek egymásnak. A modern államok mai, sokrétű, komplikált összetétele mellett az uralkodók és a kormányok elhatározása mögött, mint hatalmas döntő tényező, ott áll a milliók akarata és a milliók kívánsága is.

Milliók hajlandóságai ellenére békében is lehetetlen kormányozni. Háborút csinálni meg éppen képtelenség. A modern állam hadüzenete bonyodalmas tényezők összehatásának az eredője s e tényezők közt nem utolsó a közvélemény. A hivatalos kormányzatok békebontása mögött mindig ott található a nagy tömegek imperializmusa, a kormány agresszív, terjeszkedő politikáját a maga szenvedélyeivel támogató és erősítő imperialista közvélemény.

Minél demokratikusabb egy ország, annál fontosabb és

jelentősebb szerephez jut benne ez a közvélemény. Természetesen: a közvélemény súlyával együtt gyarapodik a sajtó fontossága és a sajtó felelőssége is, azonban nem szabad szem elől téveszteni: a közvéleménynek nem a sajtó az egyetlen és legfontosabb irányítója. Ezt a közvéleményt is a társadalom struktúrájából eredő végzetes és ellenállhatatlan erők teremtik meg a saját képükre. Az emberek lelke és világnézete a kapitalista érdekeket szolgáló nacionalista imperializmus igényei szerint formálódik ki már akkor, amikor a sajtó még a legkisebb hatást sem gyakorolhatta erre a lélekre és erre a világnézetre.

Gondoljunk az iskolára, melynek hatásait a legtöbb ember egy egész életen keresztül sem tudja levetkőzni magáról. Az emberek lelkét már ez az iskola is az imperialista politika délibábjai iránt való fogékonyságban neveli. Ezt a tanítási rendszert úgy hívják, hogy „hazafias szellemű nevelés”. A valóságban ez nem azt jelenti, hogy azt a gyermeket okos, munkás és türelmes hazaszeretetre oktatják, hanem azt, hogy az ábécé betűivel egyszerre megtanítják arra, hogy meggyűlölje és lenézzék a másokat, az idegen emberek hazáját. Megtanítják arra, hogy az ő hazájának van egy ősellensége (néha több is) és neki mindig részen kell lennie, mindig készen kell állnia arra, hogy egyszer csak bekövetkezik ezzel az ősellenséggel a végső leszámolás. A francia iskola a *revache*-ra nevelt, a szerb iskola, a román iskola, az olasz iskola a Monarchia megrablására. A német gyermek jó korán megtanulta, hogy Németországnak sok az ellensége és a germánságnak előbb-utóbb véres harcot kell végigküzdenie a fennmaradásáért, jövődjéért és boldogulásáért.

A sovén iskola munkáját azután folytatják a sovén egyház, a sovén irodalom, a sovén tudomány. Az iskolából kilépő fiatal embert a sovén egyesületek, sovén társadalmi szervezetek egész hálózata fogadja. Franciaországban a hazafiak ligája, Németországban a flottaegyesületek, a szláv világban a sokolegyesületek, Szerbiában a különlegesen balkáni ízű és nevű *Narodna Odbrana*, minálunk egy csomó sovíniszta közművelődési egyesület. Ezek az egyesületek tökéletesen ellentétes elvekkel, óhajtásokkal és követelésekkel állanak egymással szemben. Lényegükben azonban mindannyian ugyanarra az elvre épülnek fel: a szélsőséges, idegen jogot nem ismerő, szenvedélyes és elfogult hazafiság elvére. Az állampolgár keresztülmegy mindezen a hatáson, azután nyakig belecsöppen a politikai pártharcok tusáiba. Ebben a tusában minden egyes párt rá akar lícitálni a másik párt hazafiságára. Ha az egyik félti a hazát, a másik még önála is jobban aggódik érte. Ha az egyik gyűlöli az „ősellenség”-et, a másikban még jobban izzik és még jobban forr ez a gyűlölködés. És ezt így megy tovább, országról-országra, az egyik állam gyűlölködése és fenyegető készülődése megzavarja a másik ország nyugalmát és békés indulatait, nőttön nő a kölcsönös harag és a kölcsönös gyűlölködés. Azok a végzetes és ellenállhatatlan erők, amelyek a társadalom legbelsőbb összetételével függnek össze, így teremtik meg a háborús közvéleményt.

4.

Nos és a sajtó? A sajtónak természetesen el kellett helyezkednie az egymás elleni agyarkodásnak, a gyűlölködésnek, a nagyzó imperialista ábrándozásnak ebben a rendszerében. Egy olyan társadalmi rendszerben, melyben minden háborúra készített elő és minden háborúra uszított, csak éppen a sajtó és csakis a sajtó lett volna másmilyen? Miért lett volna a sajtó más, miért lett volna a sajtó jobb, mint amilyent ez a társadalom megérdemelt! Igen: a sajtó sem hiányzott abból az orchesterből, mely a gyűlölet, a vér, az indulat, a háború harsónait zúgta a világba. De tessék szem előtt tartani: a sajtó csak egy hangszer volt. És mellette egy egész Orchester működött.

Amikor sajtóról és közvéleményről van szó, mindenkinek elsősorban az a hatás jut eszébe, amelyet a sajtó gyakorol „az olvasóra. Ez természetes is, mert hiszen ez a hatás a nyilvánvalóbb és a kézenfekvőbb. Mindenkinek alkalmá volt önmagán is tapasztalni azt, hogy megszokott újságja milyen szuggesztív erővel járul hozzá meggyőződéseinek a kiformalásához. A mi szempontunkból azonban az a hatás a fontosabb, amelyet a közvélemény gyakorol a sajtóra. Ez a hatás a nagyközönség előtt rendszerint el van takarva, minden újság legfelsőbb szerkesztőségi titkai közé tartozik az, hogy a közvélemény megnyilatkozása, mely egy újság elterjedtségének a fokozódásában, vagy az előfizetők és a vásárlók hirtelen csökkenésében nyilvánul meg, milyen hatással van magára a lapra és a lap irányára? A nyomtatott betű szuggesztív ereje nem határtalan. Az iskola, a közéleti nevelés, a világnézetek különbözősége, a társadalmi állással járó érdekeltség bizonyos diszpozíciókat teremt meg az embereknél. A nyomtatott betű szuggesztív ereje csak e lelki diszpozíciók határain belül érvényesül.

Vajjon elképzelhető-e, hogy egy olyan országban, amelyben az egész társadalmi berendezés és az egész közélet a türelmetlen, túlzó hazafiságra és terjeszkedő imperializmusra épült fel, a sajtó ezeket az elveket megtagadja s a népek gyűlölködése helyett a népek megértését hirdesse? Mi lett volna a sorsa Franciaországban egy olyan lapnak, mely bűnös örületnek bélyegezte volna azt a lihegő *revanche*-vágyat, mely az egész nemzetet hevítette, vagy mi történt volna Szerbiában azzal az újsággal, mely nem szolgálta volna a nagy délszláv egyesülés ábrándjait és megértő szeretettel merészelt volna irni a Monarchiáról? Vagy hányan mertek nálunk a *Vesszen Szerbia!* kiáltással szembehelyezkedni? Könnyű eltalálni: az ilyen újságnak egyszerre csak nem lett volna olvasóközönsége, a szerkesztőség hiába hirdette volna a népek testvériségét, nem lett volna, aki ezt a tanítást meghallgassa.

A valóságban a lapok óvakodnak attól, hogy a néphanglattal így szembehelyezkedjenek: a sovén és imperialista közvélemények országaiban a sajtó is sovén és imperialista elveket hirdet és ezzel hozzájárni mindannak az előítéletnek és gyűlölködésnek a fokozásához, mely a népeket egymástól elválasztja és végeredményben a háborúkat okozza.

A modern sajtóban kétféle típust különböztethetünk meg.

Az egyik a nagy, milliós példányszámra törekvő üzletes lapok típusa. A külföldi nagy világlapok példája szerint a sajtó fejlődése ebbe az irányba gravitál. A másik pedig a kisebb példányszámban megjelenő pártlapok típusa. Az utóbbi fajta azért érdekelhet jobban bennünket, mert ma még úgyszólván az egész magyar sajtó ebbe a típusba tartozik. A sajtó kétféle típusa különböző üzleti elvek szerint szerkesztődik. A közvélemény mai összetétele mellett azonban egyik típus sem űzhet mást, csak sovénül hazafias, háborús politikát.

A pártlapok minden véleményüket abból a szempontból szokták megformálni, hogy az milyen viszonyban van a pártérdekeivel? Láttuk azonban, hogy a pártok — válassza el őket akármilyen elvi szakadók és világnézeti különbség — egy dologban hasonlítanak egymáshoz: leszámítva a szocialistákat és a polgári pártok legszélsőbb radikális szárnyát, mind valamennyien egymásra licitálnak a túlzó sovénységben és az „ösellenség” ellen való tüzelésben. Ennek a következtetése az, hogy a szocialista és a legszélsőbb radikális lapok kivételével a pártorgánumok mind valamennyien a legszélsőbb nacionalizmus vizein eveznek és teljesen a társadalom gyűlölködő és imperialista tendenciáit szolgálják.

A másik, súlyban, jelentőségben, befolyásban egyre gyarapodó típus egészen más hatások alatt kényszerül ugyanerre.

A milliós példányszámra törekvő nagy üzleti vállalkozások újságja eleve kizár hasábjairól minden pártpolitikát. A sajtónak ez a fajtája tisztára kapitalista vállalkozás. A modern lap előállítására egy vagyona kerül és a lapba fektetett pénz, akár csak a más vállalatokba fektetett tőke, a saját jövedelmezőségét és kamatozását keresi. A jövedelmezőség forrása a minél nagyobb elterjedettség, a minél nagyobb eltérj edettségnek pedig az a feltétele, hogy a lap olyan közleményeket hozzon, amelyekben minél szélesebb kör megtalálja a maga igényeinek a kielégítését.

A nagy, üzletes lapoknak két eszközük van erre. Az egyik az, hogy hízelegnek a nagy tömegek nacionalista hiúságának. Külpolitikai kérdésekben a közvélemény meglehetősen egységes. Ugyanazt az ösellenséget gyűlöli, ugyanazt az országot nézi ellenséges, bizalmatlan pillantással. Annak a nagy lapnak minden külpolitikai kérdésben csak a legszélsőbb, legsovénebb álláspontot kell elfoglalnia, hogy a milliók közt sikere legyen, hogy a példányszámait és ezzel a jövedelmeit növelje. Ezért van az, hogy a legnagyobb lapok mindig túlzóan és türelmetlenül sovíniszták. Másik eszközük ezeknek a nagy lapoknak a nagy tömegek érdeklődésének a felkeltésére a szenzáció. Ez a varázseszköz egyformán megnyeri a nagy műveltségű egyetemi tanár és a zsákhordó napszámos érdeklődését. Minél nagyobb, minél érdekesebb, minél több ember érdekeit érintő esemény, annál nagyobb példányszám, annál nagyobb haszon. Képzeltető igazibb és nagyobb szenzáció, mint a háborús veszedelem, vagy maga a háború! Ezért van az, hogy ezek a szenzációhajhász lapok kritikus időben mindig a legszélsőségesebb álláspontot foglalják el és már békében is háborúpártiak.

5.

Az a kapitalizmus tehát, melynek — legalább is monopólista és védővamos, igen befolyásos rétegeiben — érdeke és szándéka a háború, minden felidézett háborús bonyodalomban mint hűséges segítőtársra számíthat a sajtó legnagyobb részére akkor is, ha direkt beavatkozással nem növeli és nem idézi elő a lapok háborús kedvét. A tőkének azonban direkt eszközei is vannak erre a beavatkozásra. A modern sajtó természetrajzának legsötétebb fejezete ez: a sajtókorrupció.

Megtörténik, hogy bizonyos bankérdekeltségek és üzleti vállalkozások lapokat alapítanak, nyíltan vagy titokban lapokat vásárolnak. Ez feltétlenül immorális dolog, mert az illető lapok annak a bankérdekeltségnek vagy üzleti vállalkozásnak az érdekeit mindig a közérdek köpönyegébe öltöztetve képviselik. Az ilyen lapok rendszerint imperialista politikát üznek, mert hiszen az imperializmus kapitalista érdek. Abban az esetben pedig, ha a lapot fenntartó vagy a lapot titokban szubvencionáló érdekeltségnek jó üzlete a háború, a legvadabb háborús uszítók éppen az ilyen újságokból kerülnek ki.

A sajtókorrupciónak van egy még sötétebb, még megdöbbentőbb formája is. Megtörténik, hogy egyes lapok külső hatalmakkal lépnek érintkezésbe s idegen zsoldban uszítanak a háborúra 1870-ben Franciaországban azt remélték, hogy Ausztria-Magyarország Poroszország ellen fog fegyvert és *revanche*-ot vesz Königrätzért. Bresztovszky Ede a *Huszádik Század*-ba írott egyik cikkében megemlékezik arról, hogy ebben az időben a bécsi francia sajtófőnök szubvencióját évi kétszáz-ezer frankra emelték. Ennek a következménye az lett, hogy a bécsi és budapesti lapok egy részében heves franciaszimptátiák mutatkoztak mindaddig, amíg a német külügyi hivatal is meg nem tette a megfelelő ellenintézkedéseket. Egy addig teljesen vagyontalan szerkesztő egyszerre sok pénzhez jutott, egész sereg lapot összevásárolt, hogy azután a németbarát politika szolgálatába állítsa őket.

A most folyó világháború alatt az entente valóságos aranyfolyammal árasztotta el a semleges országok sajtóját. Ez is egyik magyarázata a sokfelé megnyilatkozott entente-rokonszenveknek. Romániában és Olaszországban a Vöröskönyvek tanúsága szerint ilyen megvásárolt lapok tüzeltek legvadabban az intervenciók politika mellett. Megszolgálták a kapott pénzeiket, mert nem tüzeltek hiába.

Végül nem szabad szem elől téveszteni azt a viszonyt sem, melyben a kormányok és a sajtó vannak egymással. Az imperialista politikát követő kormányok alkalomadtán szándékosan keresik és akarják a háborút. Egy ilyen háborús kormánynak ezerféle eszköze van arra, hogy a sajtóra és a sajtó útján a közvéleményre befolyást gyakoroljon. A legtöbb országban a kormánynak megvannak a maga félhivatalos és egészen hivatalos lapjai. Ott vannak azután azok a lapok, amelyek gondosan eltitkolják a kormánnyal való összeköttetéseiket, emellett azonban készségesen szolgálatára állnak bármilyen kérdésben. A háborús kormány egyetlen intézésére ezek a lapok habozás nélkül beállnak a háborús uszítók közé.

Külpolitikai kérdésekben azonban a kormány könnyű szerrel elérheti azt, hogy még azok a lapok is az ő szájaize szerint írjanak, amelyek tőle teljesen függetlenek, vagy vele éppen ellenséges viszonyban állanak. A külpolitika eseményei ugyanis zárt ajtók mögött szoktak lefolyni. Hallgatag diplomaták nyilatkozatokat tesznek, jegyzékeket cserélnek: ezen a csendes, finomkodó és affektált tevékenységen múlik népek sorsa és országok békéje. A diplomácia munkájából pedig a kormány csak annyit közöl a nyilvánossággal, amennyit éppen jónak lát. Könnyű így kiválogatni a tényeket, hogy azok a hazafias és imperialista sajtóban felháborítóaknak lássanak és azt a szint ébresszék, hogy másképen, mint fegyverrel nem is intézhetők el. A tíz év óta egymást hajszólo európai válságok során gyakran tapasztaltuk azt, hogy a kormányok ilyen módon felkorbácsolták a háborús szenvedélyeket. Amikor aztán visszariadtak attól, hogy az utolsó tromfot: a hadüzenetet kijátsszák, egyszerre békére tudták hangolni a háborgó sajtót és egyszerre meg tudták nyugtatni a háborút elkerülhetetlennek tartó közvéleményt. Ebben a munkában a kormányoknak hű segítő-társaik a távirati irodák. A külföldi híryanagot távirati ügynökségek közvetítik a lapoknak. Ezek az ügynökségek pedig rendszerint szoros viszonyt tartanak fenn saját országuk kormányával. A kormánytól kapják legfontosabb külpolitikai információikat. A kormánytól különböző kedvezményeket élveznek és ezeknek a fejében szívesen válogatják össze a külföldi hírszolgálatból azt a híryanagot, mely a kormány politikájára kedvező. Aszerint, hogy a kormány politikája békés-e vagy háborús, egészen megváltozik a távirati irodák híryanagja és megváltozik az a kép is, melyet az egyes lapok ebből a híryanagból megformálhatnak maguknak.

Mindebből az következik, hogy a háborús sajtó bűne nem önálló, hanem csak másodlagos, származékos bűn. A társadalom bűne, a kormány bűne, a különböző párok bűne sugárik benne vissza. Az, hogy háborús sajtó van, sőt a sajtó legnagyobb része háborús sajtó, nem a sajtó önálló betegsége, hanem a háborúra vezető imperializmus baktériumaival megfertőzött társadalom betegségi tünete.

6.

Azt, hogy az uszító sajtó bűne csak másodlagos, származékos bűn, könnyen lehet igazolni a mai nemzetközi válság több évtizedes történetéből is. Előbb két ország imperializmusának kell egymást fenyegetnie és egymás ellen kiéleződnie ahhoz, hogy a sajtóban megnyilatkozzék az első ellenséges hangulat. A kormányok háborús veszedelemmel járó politikája mindig megelőzi a sajtó háborús uszítását.

Az az őserendő ellentét, mely a mai világháborúra vezetett a német-francia gyűlölködés. Ennek a csiráját az a francia kormánypolitika vetette el, mely egy egységes és hatalmas Németországban Franciaország szárazföldi hegemoniájának a veszedelmet látta. Ez a politika vezetett a francia-porosz háborúra, ennek következménye lett Sedan és Sedan után a megalázott francia nemzeti hiúságnak olthatatlan szomja a

megtorlás, a *revanche* után. A frankfurti béke óta minden francia lapra, mely számít az elterjedésre, kötelező a németgyűlölet hirdetése, A régi nagy lapok még bizonyos mérséklettel és ízléssel csinálták ezt a politikát. Következett azonban a nagy milliós példányszámra számító boulevardlapok kora. És ezek a lapok már az útszéli alantas piszkolódásig fokozták a németek elleni gyűlölködést.

Addig, amíg Németország csak szárazföldi politikát űzött és nem keresztezte az angol világpolitika útjait, az angol és a német sajtóban nyomát sem lehetett felfedezni a két nemzet ellenszenvének. A kilencvenes évek elején azonban változás történik a hivatalos német politikában. Németország gyarmatokat igyekszik szerezni és erélyesen hozzálát flottája fejlesztéséhez. Annyira kizárólagosan hivatalos politika ez, hogy a közvélemény hosszú időn keresztül idegenkedik is tőle. A német közvéleményben és a német sajtóban erélyes támadások hangoznak el az egymást követő flottajavaslatok ellen. Az angol sajtóban viszont pontosan ezzel egyidejűleg támad fel a németellenes hang, 1897-ben a *Saturday Review* megírja azt a híres cikkét, amely ezzel végződik: *Germaniam esse delendam!* és azt fejtí ki, hogy azon a napon, amelyen Németországot megsemmisítik, minden angol ember ennyivel és ennyivel lesz gazdagabb. Időközben a német ipar hirtelen fejlődése a német közvélemény szemében is népszerűvé és szükségessé teszi az imperialista politikát és a figyelem a közel kelet felé fordul. Felmerül a bagdadi vasút terve, mely Anglia indiai és egyéb ázsiai terveit veszélyezteti és az angol imperializmust a legerélyesebb védekezésre kényszeríti Németországgal szemben. A bagdadi vasút terveivel pontosan egy időben indul meg Eduard király híres bekerítési politikája, melyet a mai világháború közvetlen okának szokás megjelölni. Ez a bekerítési politika okozza azt, hogy a német és az angol lapok egyre fokozódó gyanakodással, később valóságos elkeseredéssel támadnak egymás ellen. A vezérszerep az angol uszító sajtóban is a tömeghatásra számító újságoké, a lord Nortcliff egypennys és félpennys lapjaié, amelyek a legvadabb németellenes izgatást űzik s ezen a révén rövidesen hihetetlen elterjedettségre és népszerűségre emelkednek a szigetországban.

A francia-porosz háború idején Oroszország még jóbarátja, sőt titkos szövetségese Németországnak. Közben azonban túlsúlyra emelkedik az a belátás, hogy Oroszország balkáni tervei milyen veszedelmet jelentenek úgy a Monarchia, mint Németország biztonsága szempontjából. Ez a belátás Német ország és a Monarchia szövetségére vezet, mely Olaszországgal csakhamar hármas szövetségévé bővül. Oroszország viszont entente-re lép Franciaországgal. Oroszországban e felsorakozás óta jut komoly szerephez és tekintélyhez a pánszláv sajtó, mely egyre többet törődik az „elnyomott balkáni testvérek”-kel és a Monarchia „rabságban szenvedő” szlávjaival. Az érem ellenkező oldala, hogy a német, az osztrák és a magyar sajtó viszont azóta rémüldözik a pánszláv veszedelemtől.

A Monarchiában — leszámítva az Andrássy- és Kállay-féle balkáni exkurziót — nem lehetett olyan értelmű imperializ-

musról beszélni, mint az angol vagy a német imperializmus. A mi iparunk még nem érte el azt a fejlődési fokot, amelyen nélkülözhetetlen egy erélyes ipari expanzió, ezért nem volt igazi imperialista közvéleményünk és ha a kormány néhanapján kísérletezett is egy-egy szegényesen suta imperializmus-félével, nem volt és nem lehetett igazi imperialista politikánk. Nálunk csak a meglévő Imperium konzerválásáról és a belső imperializmus egy bizonyos formájáról lehetett szó. Az első jelentette a Monarchia birtokállományának megvédelmezését minden külső aspirációval szemben. A belső imperializmus célja pedig az volt, hogy Ausztriában a német, Magyarországon a magyar faj hegemoniáját és vezető szerepét biztosítsa. Volt emellett még egy harmadikfajta, nagy osztrák imperializmus is, mely Magyarország állami önállóságának megsemmisítésével akarta volna helyreállítani a Monarchia egységét. A belső imperializmusoknak mindegyike a dühös nacionalizmus hangjait provokálta úgy a magyar, mint az osztrák, valamint a két ország különféle nemzetiségi sajtójában. Ez a zagyva marakodás mindenki háborúja volt mindenki ellen és nagyban hozzájárult ellenségeinknek ahhoz a reménységéhez, hogy a Monarchia, Törökország után Európa „második beteg embere”, immár megérett a felosztásra.

Ezek az ellentétek valójában már a világháborúi kitorrését megelőző tíz esztendőben két ellenséges táborra osztották Európát. Attól kezdve, hogy ez a csoportosulás megtörtént, egyik konfliktus a másikat követte és a kormányok meggondolása rendszerint csak az utolsó pillanatban hátrította el az emberiségéről a világháború veszedelmét.

A sajtó szempontjából ezekből a válságokból két tanulságot lehet levonni. Az egyik az, hogy mindegyik konfliktusban nyilvánvaló volt a sajtó másodlagos szerepe. Magát az összeütközést minden egyes esetben az érdekelt országok imperializmusainak kereszteződése és a kormányok valamilyen agresszív és provokatív ténye vezette be. Egyszer Anglia és Franciaország titkos megállapodása Marokkóra vonatkozólag, másszor Bosznia annexiója, azután a francia előnyomulás Fez ellen. És így tovább. A *fait accompli* szenzációja a sajtót az első pillanatban rendszerint úgy érte, mint derült égből a villámcsapás. Később azonban — és ez a második, amit meg kell állapítani — a konfliktus kiéleződéséből és elmérgesítéséből a sajtó is alaposan kivette a maga részét. A sajtó valóságos üvöltő kórossal kísérte az egymást követő válságokat. A lapok egy tetemes része minden országban követelte a háborút és csalódást mutatott, amikor a kormányok egyet gondoltak és egyszerre békés irányba fordították az állam szekerének a rúdját.

Ezek a krónikusan megisméltődő válságok voltak a mostani világháború minta iskolái. A válságok egyre jobban elmérgesítették a hivatalos kormányok között a helyzetet és ennek megfelelőleg egyre feszültebb és egyre barátságtalanabb lett a nemzetek között mindennemű érintkezés. A fokozódó gyűlölet és az egyre jobban elharapódzó gyanakodás jellemzi ebben az

időben az európai lapokat. Az angol sajtó idegesen számon tartotta a német flottafejlesztés eredményeit, inváziós veszedelemmel ijesztgette a szigetország lakóit és azt követelte, hogy ultimátummal tiltsák el Németországot a flottafejlesztéstől. A francia sajtó összehasonlította a német nép szaporodását a francia szaporodási arányszámmal, kiszámította, hogy Németországnak, mely 1870-ben még nem volt népesebb Franciaországnál, 1930-ban kétszerannyi lakosa lesz, mint Franciaországnak és arra a megállapításra jutott, hogy a *revanche*-sal sietni kell. A Monarchiában és Németországban a lapok viszont aggodalmasan nézték az orosz háborús készülődést és az a nézet kezdett felszínre kerülni, hogy miután az entente miatt a leszármolás elkerülhetetlennek látszik, nem szabad megvárni azt, amíg Oroszország teljesen újjáteremti a hadseregét, hanem a támadással meg kell előzni az ellenséget.

Ilyen előzmények után és ilyen hangulatok között érkezünk meg az utolsó válságos hónapokhoz. A világháború kitörését megelőző esztendő egész Európa számára a lázas fegyveres készülődés időszaka volt. A háborús lapok számára állandó izgató anyagul kínálkoztak az ellenséges fegyverkezéstről érkező hírek. Németország véderőreformját követte a francia hároméves szolgálatról szóló törvény, ezt az új osztrák és az új magyar véderőtörvény, Oroszország pedig nagy kölcsönt vett. fel Franciaországban — azzal a kötelezettséggel, hogy ezt a kölcsönt a hadseregébe fektesse, a Monarchia és Németország határai felé vezető stratégiai vasúti vonalait kiépítse és a defenzív elvekre felépített orosz haditervet alakítsa át offenzív haditervvé. Szuchomlinov hadügyminiszter 1914 tavaszán diadalmasan kijelenti, hogy ez megtörtént, ami úgy a francia, mint az orosz sajtóból a hadikiáltások egész sorozatát váltja ki. „Az óra közeledik” — írja ebben az időben a *Novoje Vremja* —, „szükséges, hogy fenn és lenn, nappal és éjszaka mindenki a hadseregért dolgozzék!”

Az egész világ borzongva érzi, hogy az óra, a borzalmas óra valóban közeledik. És a társadalom érzékeny szeizmográfja: a sajtó sohasem mutatott még olyan egyetemes és izgalmas nyugtalanságot, mint ebben a kritikus utolsó esztendőben, ólombetű az ólombetű ellen már a legvadabbul viselte a csatát, a sajtó ideges viselkedéséből tudni lehetett, hogy a katasztrófa már nem lehet messze. Csak arról lehetett szó, hogy mikor, milyen formában szakad ránk a veszedelem, amikor a sarajevói merénylet egyszerre megadta a jelt arra, hogy Európa népei véres dühvel egymásnak essenek.

A hadüzenetek bizonyos tekintetben megváltoztatták azokat a feltételeket, amelyek között addig a lapok dolgoztak. A közös veszedelemmel szemben az emberekben kifejlődik bizonyos tömegpszichózis, mely a lapokra sem maradhat hatás nélkül. Az emberek mohón és türelmetlenül lesik az újságokat. Mindenki híreket vár és mindenki csak jó híreket akar hallani. Olyan hírt, mely már némi ujjmutatással szolgálna arra, hogy az események hová fognak fejlődni. Olyan hírt, mely a lelkeket

megváltja a legnagyobb és legbizonytalanabb szorongástól. Az emberek azt képzelik, hogy ilyen nagy időkben minden órának, sőt minden percnak megvan a maga eseménye. A sajtó természetesen kénytelen ehhez a tömeglélekhez alkalmazkodni. Ez okozza azt, hogy az első hetek felindulásában háborús hangokat ütnek meg még azok a lapok is, amelyek különben békés indulatnak voltak, a gyűlölködés és az ellenség becsmérlésének a hangján szólalnak meg azok az újságok is, amelyeknek azelőtt ez nem volt a szokásuk. Ezekben az időkben az olvasó, de a tömeggel együtt élő újságíró szubjektív feltételei olyanok, hogy a sajtó nem is lehet más, csak gyűlölködően és uszítóan harcias.

Ugyanekkor azonban megváltoznak az újságírásnak az objektív feltételei is. Életbelép a cenzúra, a kormány teljesen ura lesz a telefon- és távírdadrótnak és ezzel a külföldi hírszolgáltatásnak. A háborús államnak érdeke az, hogy a tömegben minél tovább ébren tartsa és minél jobban fokozza a harcias narkóziót. Így a lapba csak olyan hírek kerülnek bele, amelyek az ország bátorságát vagy harci készségét fokozzák és mindent távol tartanak tőle, ami ezzel ellentétes hatással járna. A legvadabb és a legképtelenebb híreknek is létjogosultságot ad az, ha alkalmasak arra, hogy a publikum harci kedvét megerősítsék.

Ezek a feltételek kitörölhetetlen bélyeget nyomnak minden háborúba lépő ország sajtójára. Később, a nyugodtabb megfontolás és a tisztább ítélet napjaiban változáson megy át a közönség és ezzel egyidejűleg változáson megy át a sajtó is. A közönség megszokja és megtanulja a háborút. Megtanulja azt, hogy a háborúban jó szerencse váltakozik rossz szerencsével, hogy egy elvesztett ütközet még nem azt jelenti, hogy elvesztettük a háborút. A cenzúra enged szigorúságából, a lapok híryanagya realisabb lesz, a cikkek hangja higgadtabb. A lapok egyrésze felocsúdik a háborús narkózióból, a nyomtatott betűk előbb bátortalanul, azután mind merészebben és határozottabban kezdik hirdetni a kölcsönös megértés és kiengesztelődés ígését. A háborús közvéleménnyel szemben lassan-lassan kialakul egy békés közvélemény is. Erre a közvéleményre vár az a nagyszerű és dicsőséges szerep, hogy előbb-utóbb kivívja és kierőszakolja a békét. A háborús pártok azonban csak nehezen és kelletlenül türik el azt, hogy lábuk alól a talajt elveszítsek. A háborús sajtó ezért dühödt, koncentrált támadást kezd minden békehang, minden áramlat ellen, mely a békét közelebb hozhatná.

A háborús uszításnak ez az utolsó fázisa. Sajnos, az a nehézség, mellyel a béke közvéleményének az entente-államokban kell megküzdenie, azt mutatja, hogy ez a fázis néha nagyon is soká tarthat.

9.

A felelősség igazságos megosztásánál tehát a sajtóra elég ódium háramlik azért is, hogy ez a háború kitörhetett és azért is, hogy ez a háború ilyen sokáig húzódik. Sok esztendő következetes uszítómunkájával, gyűlölethirdetésével járult hozzá a világsajtó ahhoz, hogy a mai világháború bekövetkezett.

A világsajtónak ez a bűne egészen új elemekkel szaporí-

totta meg a sajtó ellenségeit. Azelőtt a reakció embereinek a privilégiuma volt az, hogy a sajtót szidják és gyalázzák s bátran lehetett a liberalizmus próbakövének tekinteni azt, hogy valaki hogyan gondolkozik a sajtó szabadságáról? Ma éppen a legradikálisabbak, a forradalmian pacifista gondolkozásnak azok, akik körében felmerült az a kérdés, hogy nem kellene és nem lehetne-e a sajtót nemzetközi intézményekkel megakadályozni abban, hogy a népek között a gyűlölködést hirdesse s ezzel véres világhatasztrófák magvát elhintse?

Érdekes és jellemző: amint a legszélsőbb haladás hívei erre az útra léptek, rögtön a sajtó reakcionárius ellenségeivel találkozottak. Most már ők is drákói törvényekről: bírói megtorlásról, megelőzésről, betiltásról, jóvátételről beszélgetnek. Elfelejtik azt, hogy a sajtó szabadsága olyan, mint a férfi becsülete: vagy egészben megvan, vagy egészen elveszett. Elfelejtik azt, hogy a sajtó minden ő bűne dacára mégis csak a haladásnak és a fejlődésnek az eszköze, de hogy az maradhasson, ahhoz szabadságra van szüksége. Elfelejtik azt, hogy az uszító sajtó legnagyobb része csak egy átmeneti részegség múltó örületében tombol az emberiség nagy érdekei ellen s az újságok őrzőjége nem oka, csak okozata és visszatükröződése a nagy tömegek háborús hajlamainak. A sajtó háborús hangja természetesen visszahatással van a tömegek háborús hajlamaira is: a pacifista ellenszer azonban tökéletesen hatástalan marad, ha azt csak a sajtó ellen alkalmazzuk. A gyógyítást mélyebben, a háborús pszichózis gyökereihez közelebb kell elkezdni. A mai szociális rendszer s a mai szociális egyensúly nagy, alapvető eltolódásai talán kiküszöbölik majd valamikor azokat az erőket, amelyek ma uralkodókat, kormányokat, pártokat és parlamenteket, egész népeket és nemzeteket magukkal ragadnak a háborús lejtőn. Ha ez a nagy, belső strukturális eltolódás megkezdődik, a sajtó is magától és önként megkezd az átigazodást.

Most kicsinyben és nem ennyire mélyrehatóan a szemünk előtt játszódik le ez a folyamat. Abban az arányban, amint a különböző országokban nagyobb és nagyobb embercsoportok lelke válik éretté a békére, — bátrabb, hangosabb és jelentőségesebb lesz a béke sajtója. A béke érettségét, a béke objektív feltételeinek a jelenlétét az fogja megmutatni, ha a béke sajtója — a hadviselő államok mindegyikében — túl tudja szárnyalni és le tudja győzni a háború sajtóját.

A nagy, egyetemes világbéke szempontjából sincsen más-képen. A pacifista sajtó súlya és jelentősége abban az arányban nő, amilyen arányban a közgazdasági, politikai, nemzetiségi s egyéb feltételek kedveznek a nagy leszerelés és egyetemes világbéke érdekeinek. Az uszító és háborús sajtó viszont — hiába minden ellenrendszabály — mindig meg fogja őrizni a maga túlnyomó súlyát addig, amíg a társadalom berendezésében a közgazdasági, politikai, nemzetiségi és egyéb szociális erők befolyásosabb része háborús tendenciákkal érvényesül. Reméljük azonban, eljön az idő, amikor ezt a háborús sajtót legyőzi és háttérbe szorítja a pacifizmus sajtója.

Boldog idő lesz az! Mert a pacifista sajtó győzelme csak azt jelentheti, hogy a világ csakugyan érett az „örök békére”!